

Észrevételek

a zsinati közgyűlés alkalmával elmondott „imákat és beszédeket“ tartalmazó füzetre.*)

E folyóirat t. olvasói előtt, miként hihető, a jelzett füzet érdekes lesz. Azért midőn bemutatása s figyelembe ajánlására pár perczet és néhány sort szentelünk, mert a cselekedetek alapja a tiszta meggyőződés, előre kell az álláspontot, a melyből ezt nyerjük s a melyről a füzetnek mind tartalmát, mind becsét legbiztosabban megítélhetőnek tartjuk, ismerni.

Ilyen czéllal szálljunk vissza, gondolatban, a régen nevezetes népek (aegyptomi, chinai) azon koráig, midőn a természeti tűneményekre vonatkozó felfogás kezdetleges és így a természet ismerete is azzal egyrangu volt. Némelyek már ezen korban észrevették azt, a mi ma nyilatkozni csupán látszik, hogy mikor az égen bizonyos csillagok feltűnnek, akkor tavasz áll bé s ha majd más égi testek merülnek fel, azzal a nyár kezdődik. Ezt úgy tekintették, mintha a természeti tűnemények rendes egymásutánja közben az évszakok és némely csillagoknak együttes megjelenése mutatkoznék. Az észlelőket ezen láthatónak elfogadott tény s az általa okozott szemlélődés és ezen az uton a bizonyos csillag és évszakok folytonos együttjárásában feltalálni vélt összefüggés, azon gondolatra vezetete, hogy az évszakokat a csillagok mintegy magukkal hozzák elő s így azoknak a bekövetkezése ezeknek az előjövésétől függ.

A nézet, melyre a régiek a szemlélet segítségével jutottak, a hit és vallás alapja lett. Így a telet, midőn a természeti működés szünetelni látszik: halálnak, a tavaszt pedig megújulás vagy felszabadulás korszakának tekintve, minthogy a kettő közé határpont gyanánt esik a tavaszi napéjegyen és vele a kos (régén zothis) csillagot látták feltűnni, ezt a felfogáshoz híven, „szabadító bárány“-nak nevezték. Ez adta a későbbi budha (szabadító) vallás alapeszméjét. S ezen okból lehet régi könyvekben találni ilyen „a bárány felszabadítja a világot a haláltól“ s más hasonló kifejezéseket.

Az említett tények utaljanak arra, hogy a régiek is szemlélődés (tapasztalat után ész) által s így egészen lélektani alapon jutottak a vallás vezéreszméihez. S minthogy az a későbbi időszakokról is bebizonyítható, azért következik, hogy helyes uton járni akarva, nekünk is azt kell a vallás elvei és a vallásos, mint subjektív igazságok hű tárgyalásánál célra vezetőnek tekinteni.

Ezen nézpontról vizsgálva a kéz alatt lévő, nagy részben vallásos eszmékkel foglalkozó füzetet is, abban az első helyen álló

*) Imák és Beszédok. Elmondattak az unitáriusoknak 1876-ban, aug. 27-ik és 28-ik napjain, Árkoson tartott zsinati közgyűlése alkalmával. Kolozsvártt, nyomtatott K. Papp Miklósnál. 1876.

s az előestén mondott ima, előnyös rövidség és tartalmasság mellett, azon egy fő valótól (Istentől) való függési viszony érzésnek, mi a vallás lényege, az alkalomhoz méltó kifejezést ad. E célra a nyelvezetben mellőzhetlenül kellő folyékonyság s természetes emelkedettség nélkülözését a gondolatok tervszerű egymásutánja és összefüggése elfeledteti, — istennek főtulajdonságai a vallás szempontjából is alaposan, — mint ilyenek adatván elő.

A második „Isten eszméjéről“ irt imában, Isten most mint „okozó hatalom“, majd „mint örök élő ész“, most „mint öatudatos akarát“, majd „mint bölcseség“ iratik le. E sok tárgymásítás miatt a szabatosság hiánya szembetűnően érezhető, melyhez az a kifogásolható s a szövegben kevés antropomorphismussal vegyített nézet is hozzá járul, miszerint a történelmi események egymásutánját Isten állította meg. Az ezen tétel után néhány sorral alább következő: „szabad akaratot adtál“ kifejezésnek is nem kisebb mértékben kell, az elfoglalt álláspontnál fogva megjegyzés alá esnie, hol a nélkül, hogy más hiányt kimutatni igyekezzünk, az akaratkak abszolút becsü szabadságában legyen szabad kételkednünk. Mert a szabadság relativ fogalom. Azért valódi jelentményének helyes ismerete után, összevetve azt az akarát értelmével, csupán alanyi illusiová s a kifejezésben is benne rejlő ellentmondássá törpül az egész akarati szabadság, valamely más jelző, milyen: erős, kitartó stb. összeegyezőbb levén az akarattal, mint a szabad.*) Mert az akarát kezdetlegesen anynyi, mint valamire vágyni és annak teljesítésére, megvalósítására törekedni, — vagy Herbert értelmzése szerint: az akarát anynyi mint egy vágy, öszszekötve a teljesülhetés előfeltételével, határozottabb alakjában pedig midőn az értelem is hozzájárul, az akarát valamely ténynek a megvalósítására célzó képzetek által előidézett okozat levén, a cselekedeteknek régi értelembe vett szabadakaratszerű végzése lehetetlen; sőt a tett, melyet szabadakaratinak szoktak nevezni, csupán úgy jön létre, ha előbb a cselekvő személyben megvalósul ama lélektani törvény, miszerint az erősebb vágy elnyomja a gyengébbet, a midőn kizárólag amaz egyedül adja meg az ingert a cselekvésre, a miből következik, hogy akarati tett nem létezhet habitus nélkül. Azért, Leibnitz szerint, mind azok beszéde, kik azt mondják, hogy pusztán szabad akarattól tesznek valamit, anynyit jelent, mintha a delejtü azt mondaná, hogy ő azért teszi az irányulást, mert neki úgy tetszik. S mivel — a lélektani alapra mutatva — az akarát bármely létezhető és neki tulajdonított nagy szabadsága daczára sem akadályozhatja meg a képzeteknek tetszés szerinti jövés-menését és nem teremthet a gondolatok tömkelegébe rendet, úgy látszik és való az, hogy nem olthatja ki az emberi kebelből sem a jótettek-re és kedves élményekre visszaemlékezést és a vele járó örömet,

*) Mi a szabad jelzöt nem tartjuk helytelennek, hanem annak csak régi értelmét. Az akarattól a helyes értelembe vett szabadságot megtagadni lehetetlen. Sz.

valamint az erkölcsi tekintetben kifogás és így büntetés alá eső cselekedetek által fölébresztett s önszemrehányással párosult érzetet sem törölheti el. Ha pedig az akarat függetlenül szabad és így állandó volna, nem egyszer lehetne tapasztalni, főleg az utolsó esetekben igénybe vételét, sőt azon fölül a gyermekeknél, a fölserdülteknél is olyannak kellene lennie, mint a milyen a felnőtteknél. De ennek nyomaira akadni nem lehet. Azért az akarat, mert a fokozatos fejlődése észrevehető, ma már nem a régi értelmű szabadoncz, Következéleg az idézett kifejezés sem lehet az adott alakban oly világos, mint az egy más jelzővel volna.

Azon kívül, hogy a könyörgésben hasonló és elvi tekintetben nem eléggé alapos nézetek találhatók, azok a részek is, a melyeket egy teljesen egész, bevégzett imába felvenni szoktak, melyeket a szakírók is egymástól elválasztanak, egészen áldozatul esnek a gondolatok rendezetlenségének. Azért itt azok arányossága vagy aránytalanságáról, következéleg öszhangról említést sem lehet tenni. Az ily módon öszszehalmozott eszmék behatóbb elemzése azon nézetre vezet, hogy azoknak inkább egyházi beszédben, mint könyörgésben van helyük; sőt vitásuk valamely előre jól tervelt egyházi beszédhez illő tárgyul szolgál. S minthogy hasonló kísérlettel találkozunk az ima után következő beszédben, azért a figyelmet fordítsuk reá.

A kezdet s ennek egész menete természetes; zamatossága, tiszta folyása által kellemesen hat az olvasóra. Az athenei vallásos állapot leírása, valamint az apostol által az atheniekkel szemben tanusított magatartásnak kellően hű ismertetése, jó felfogás és alapos egyház történelmi nyomozódás eredménye. S a további méltatás egyszerű mellőzésének oka onnan ered, hogy az alapeszmék, némely kevéssé gyakorlatiasan öszszeillesztettek kivételével, épen e folyóirat korábbi füzeteiben olvashatókhoz hasonlóak.

A felosztás a nagyon kérdéses alapigében foglalt fogalmak tartalmát és körét kiimeríti, igérve annak az alapján: „Isten eszméjének a természetben, azután a humanitásban lehető kimutatását és végre bölcsészeti szempontból tárgyalását. A beszédben fel is vannak sorolva mind azon érvek, a melyek e czélra szükségesek és ismeretesek. De a logikai rend és fejlődés mellőzésével. S így a beszéd nem annyira a kitűzött eszmének a hallgatóság elébe tisztán állítását éri el, mint inkább az isten egyetemességének hirdetését. S minthogy a jó alap meg van találva, azért nagyon feltűnik a részek egymástól elszigeteltsége s azokban a fokozatos fejlődés, következéleg az egész mű kerek bevégzettségének hiánya.

Az első részben található hasonlatok, melyek Martineautól kölcsönöztek és az isten eszméjének a természetben kimutatása végett vannak előadva, igen szépek, de bizonyosságukat a kezdetükre állított „ha“ szócska erősen csökkenti. Ezekkel az akarat értelmezése, valamint a Senecától vett nézet sincs semmi öszszefüggésben. Minthogy így, az eszmék egymásutánja helyett, most a

transcendens iskola hívei által vallott nézetekkel, majd speculatio és végre, ha jól gyanítjuk, Müller Miksa-féle, inkább nyelvészkedő, mint határozott, világos bizonyításokkal találkozunk, előjönnek aztán ilyen ki-kifejezések: „az istenről eszméink, miheyt kimondjuk, változtatják szinüket; s továbbá „az isten eszméje sem monotheistikus, sem polytheistikus,“ melyek mint nem általánosak, sőt önmaguknak ellentmondók, egészen érvénytelenek. Ilyen nézeteknek, a melyek követésre nem alkalmasok, a nyilváníása önkénytelenül eléjön akkor, ha az álláspontot a philosophiai rendszerek szerint cserélgetjük, tény maradván, épen ezen oknál fogva az, hogy a különböző philosophiai iskolák elvei után kapkodás- és hozzájuk tulságosan ragaszkodásból magasztos eszme nem származik, a miért az idézett kifejezésekre semmi különös megjegyzés nem tehető.

Miként az említetteket, ép ugy tévesnek lehet tekinteni, nem is említve az erőre erőszakolt jelentményt, az akaratról adott értelmezést is, mely szerint az akarat öntudatos értelem és szándék. Ugy de a megjegyzett tárgymásításban p. o. az isten akarat, következőleg az akarat ezen értelmét helyére gondolva, az isten öntudatos értelem és szándék lesz. S így ha a hiányos értelmezéshez hasonló tárgymásítás is hozzájárul: ezek együttesen egy kevésbé kívánatos eszmezavarra vezetnek. E szempontból azon szónoki fogás alkalmazásában, miszerint a tulajdonság a személy helyett tehető, igen óvatosnak kell lenni.

E hiányok mellett is a beszédben az előadás és leírás komoly; a kifejezések erőteljesek, azért annak az olvasása kellemes foglalkozás, annál inkább, mert oly eszméket elemez, a melyeket egyházi beszédben ritkán lehet olvasni. A beszédben, a nagy terjedelem daczára is -- egy-két helyet kivéve -- nem található ismétlés. Hogy a mű nagy utánjárás, szorgalmas munkásság és sok olvasás által mivelte tágkörű ismeret eredménye, azt észre lehet venni azon tényből, hogy a tárgyra vonatkozó nézeteket mind felöleli s így magában foglalja, noha szétszórva.

Arra utalás végett, hogy ennek kikerülése és a mű egészszé alakítása miként lett volna elérhető, egy néhány eszmet kell ide igtatnunk. Ezért még egyszer figyelemre méltatva a régi népcéknél mutatkozó vallásos állapotokat és ugy az ezekből vonható következményben, tehát az előre jelzett álláspontban megtalálván az egyik lehető helyes zsinormértéket és kulcsot, jöjjünk ezzel kezünkben, a régiektől el, mind azon korhoz, melyre az első rész vonatkozik, mind saját időnkhez közelebb. S gondoljunk egy gyermeket, ki felhasználja a természetet és tüneményeit az intuitiv erő kifejtésére; kinek, lélek és embertani elvek alapján megengedve, vitalis ereje fejlett és nagy; az első feltételnél fogva pedig képzeleti teljesek és nyomatékosok, ezekből az egyik elősegíti a másiknak előlépését, tudalomba jutását: akkor ezek következtében a gyermek lénye összeolvad jelenével és ő saját szemlélődésének erején teremtett mythikus körben él. Az életerő frissességénél fogva életet visz a körü-

lötte levő dolgokra, a természet minden tárgyára, ő maga él azokban. Meg van ez nagy embereknél is, midőn elmélázó hangulatba esnek, p. o. csillagos ég vagy virágos mező szemlélése közben. Ez személyesítése a természetnek s egyszersmind ős kútfeje a vallási megszemélyesítéseknek is.

S miként az összes emberiség érzeményei, érzései és vágyai a legnyersebb egyszerűből, huzamos fejlődés alatt lassanként jegecedve vették fel, eredeti típusaik megtartása mellett, a jelenben létező tisztább, határolt alakjukat és tartalmukat, s ilyen állapotban maradtak reánk az utódokra, úgy a gyermeknek is az első és következő néhány éveiben fölébredt vágyai, hajlamai és érzései, alaponásait megtartva, szállnak által a későbbi évekre, csupán tisztább alakot öltve s mindinkább határozott cél felé irányulva és folyton nemesedve. S minthogy ilyen értelemben az általunk gondolt gyermek szülőjévé válik a leendő ifjunak és végre a későbbi embernek, azután ez, mert érzéseiben él, a megtalált természeti személyeknek egy kútfőt teremt, mit elnevez: jehovának, istennek, levén a szó csak gyarló és homályos utánzása a valónak. Mert míg a szó határolt, addig a természeti dolgok folytonosak. Így lesz a gondolkozás újragondolása a természetben már objective meglévő gondolatnak. Így fedezünk fel a világban és természetben egyaránt egy ékes rendszert (kosmos), melyben bizonyos ható erő nyilatkozik.

A gondolatokat hasonló módon lehetne, az összes emberiség fejlődését figyelemmel kísérve, tovább fűzni, az illető időszakok jellemzése gyanánt fokozatosan feltüntetve azon nézpontokat, a melyekről tekintve isten most mint világhormányzó, majd mint hatalmas úr; most mint egy főök, majd végre mint élő erő jelenik meg. Tovább menve, utalni kellene arra, hogy miként válik erkölcs-velvási személylyé (isten a humanitásban) és végre megmutatni azt, hogy a műveltség, művészet és tudomány haladásával miként magasztosul (bölcészeti szempontból) eszménynyé, a midőn a vallás az eszményhez felemelkedésben találja egész tartalmát.

Ekkor, minthogy a beszéd azon az uton haladna, melyen az eszme az összes emberiségben végkifejlésre jutott, önmaguktól el esnének az olyan tételek, melyekben kifejezés adatik annak, hogy „az isten eszméjének alapja a lélekben van“ (tehát: innata), mely tét csupán úgy látszik megengedhetőnek, ha a lélek nincs azonosítva észszel, hanem az értelmi és érzelmi egyesülete, miként a szel az érzések s érzésiek és értelmi viszonyainak combinatioja. S kor a vallás, mert a költő s tudós szerint „csupa érzés mint viszszavítetik eredeti kútfejéhez: a szívbe, hol mint vallás kezdetelesen nyilatkozik. És ez által, mivel a vallás a szív telem dolga, az isten eszméjéhez vezető út meg van találva kapocsban, mely az ösztön és értelem közt létezik. A mel isten egyetemessége is biztos alapot ny

egész emberiség összestudalmában és a krisztusilag, tehát emberien lehető nemes, szintén a nevezett kútfőből eredő érzelmek általánosságában, mit az apostol felhasználva, annak erejével az athenieket isten iránti bámulatra ragadá, sőt tudtokon kívül maguk, a Spártabeliek megett, az erkölcsben messze hátra maradt atheniek is annak a hatalma előtt hajoltak meg, midőn amaz ismeretlen istennek szentelt szobrot emelték.

Ily módon és irányban kifejtve a beszéd következetesen érné el a füzet 25-ik lapján előadott végeredményt, mely az egyház jelen elvi álláspontjának a jellemzésére van felhozva és az ideal-realistikus iskola elveivel egyező s a melyet elébb jeleztünk. S végre megfelelne a czimnek, nem negélyezve a művészet és költészet alkotásait, melyeket a vallásiak nem hogy túlszárnyaltak volna, miként alap nélkül állítatik, hanem azokkal egészen egy körbe: a széptaniba esnek; mert mindnyájok czélja egy: az emberi érzelmek és érzetek nemesítése s az idealoknak a realis életbe átültetése. (Ezen oknál fogva, engedjünk meg egy rövid kitérést. Nemcsak szépnek, hanem teljesen jogosultnak is kell tekinteni azon, a vallásos eszmék széptani uton tárgyalására vonatkozó rámutatást, mely a magyar protestans egyelet gyűlésén a kecskeméti felolvasásban kifejezést nyert és azon a népnevelésre czélzó irányt, mely az aesthetikai és a vallásos nevelést egyesíti, a melyre e sorok írója a nyilvánosság szempontjából megjegyezve, — egyetemi tanár Felméri Lajos úr előadásai által tétetvén figyelmessé, annak ismerését a nevezett tudósnak, ez igazán magyar és modern paedagogusnak köszöni).

A kimondott czélnek elérésére nélkülözhetlen eszközök közül minta gyanánt ajánlható a füzetben következő urvacsorai beszéd, mely az ünnepélyes alkalomhoz ünnepélyes hangulatu és a gondolatok összefüggő menetével ékes. Azoknak hasonló mozaikszerű csoportosításában ki van fejezve az a bizonyos aesthetikai, mit a vallás fenségességének akarunk nevezni, mely míg egyfelől meghatja a kedélyt, addig másfelől kellő okot szolgáltat az értelemnek is a foglalkozásra. Következőleg az egész beszéd, mert tekintetbe veszi, hogy mindnyájan értelem és kedély vagyunk, utalás arra, hogy a kifejezett és a vallást érdeklő czél megvalósítására milyen utat kell a gyakorlatban követni.

Hasonló vonások felismerhetők a püspöki székfoglaló és a papok felszentelésekor mondott beszédekben is, melyek élénkebben színező tollaktól elvették a méltán megérdemelt koszorut; azért itt csupán e tényről kell megemlékezni.

A papi intézmény kiváló fontosságáról és szükségességéről irt ima és beszéd egészen alkalom- és tárgyszerű. A beszéd az egyházrend szükségességét a gyakorlatból meritett érvekkel igyekszik igazolni. Elénkség és természetes észjárás bő nyilvánulásai által, leszámítva a csak néhány helyen található s épen az előnyökből

származott köznapiasságba való átcsapongást, önként ajánlja magát az olvasásra.

A zsinatot bezáró ima megtette az alkalomra az ohajtott szolgálatot, s így ki volt elégitve a törvény.

De épen azon okból, hogy ily egészen alkalomszülte ima is a füzetben helyet talál, nem lehet elhallgatni a csodálkozást a felett, hogy a nevezetesebb és az egyházat érdeklő határozatok egészen el vannak mellőzve; mert az ilyen jelentésszerű füzetnek míg egyfelől azok a teljességét biztosítanák, addig másfelől épen ez volna az egyenes út arra, hogy a gyűlésen meg nem jelenhetők, de felekezetibeliek és más érdeklődők is, a jelentékenyebb határozatokról röviden értesülhessenek és később maga a füzet, mint a jelenés az egyház elvei fejlődésének a tüköre, egyháztörténelmi okmány gyanánt szolgáljon, az írásban maradt határozatok nehezen levén a buvárok rendelkezésére készen.

A füzet tartalmát a vitatott nézetekből kivonatosan megismerve, azt az ezeken kívül elhallgatott előnyeinél fogva, mint a figyelemre teljesen méltót és a jelzett célnak megfelelőt (ára:) az olvasóknak újból is ajánljuk.

Egyed Mózes.

K ü l ö n f é l é k

Olvasóinkhoz. Jelen füzetünk az utolsó ez évből s mert szétküldése az új évvel esik öszsze: legyen szabad t. olvasóinknak boldog új évet kívánnunk s egyszersmind új előfizetési felhívásunkat becses figyelmökbe ajánlanunk. Mi minden lehetőt megteszünk arra, hogy e folyóirat jó hírnevét megtartsa s már jövő évi első füzetünkben „Néhány adat Blandrata György élete és jelleme ismeréséhez“ czimmal Jakab Elek fáradhatlan történetírónk s t. munkatársunktól egy oly nagybecsű cikket közölhetünk, mely midőn egyfelől ama történelmi nevezetességű férfiúnak életére eddig ismeretlen világot vet, másfelől biztosításul szolgálhat a Ker. Magvető pártolónak és előfizetőinek arra, hogy e folyóirat fentartása érdekében hozandó anyagi áldozatuk nem marad illő szellemi kárpótlás nélkül.

Ifj. Fretwell János, Magyarhon kitünő barátja, nov. 23-án Montreal-ban tartotta felolvasását „Erdély és a kelet“-ről. Fretwell ur a székelyeket a kelet skótjainak nevezi, a kik kemény nevelés által független, szabad és kitartó nemzetté lettek.

Manchester New College, London. Londoni theologiai akadémiánk közelebből 10,000 ft. (100,000 frt.) hagyományt kapott. Hagyományozó Miss Humble Chesterből Richmond Anóák nem hiányoznak ez országban sem.